

П 173973

~~К. 5817~~

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ЛІТЕРАТУРНО - ХУДОЖНІЙ, КРИТИЧНИЙ

І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

1936

1936

січень 1

Ціна 1 крб. 50 коп.

ДЕРЖ
ЛІТ
ВІДДАВ

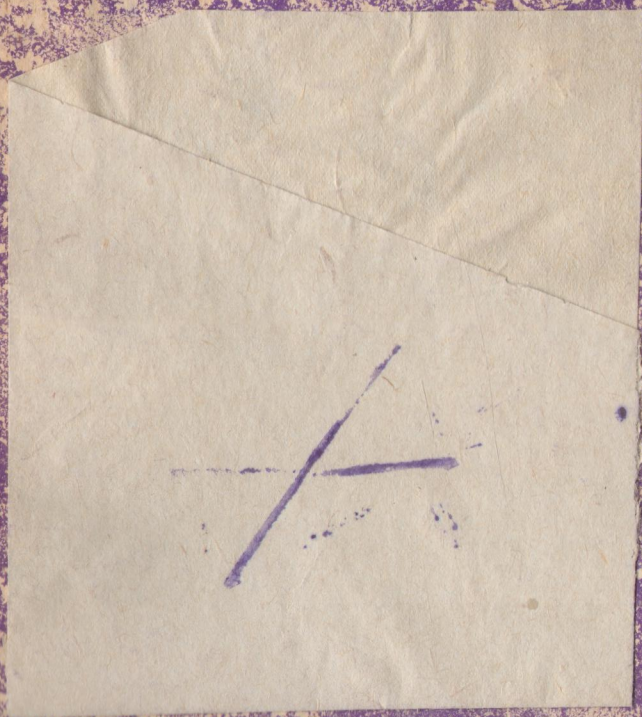
V.N. Karazin Kharkiv National University

00676990

7

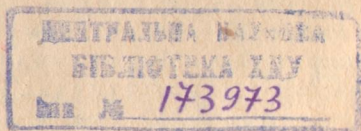
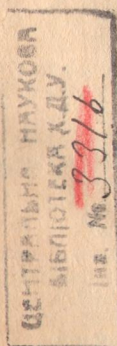
15

~~K. 5817~~

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ, КРИТИЧНИЙ
І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

ОРГАН УКРАЇНСЬКОГО ТА ХАРКІВСЬКОГО
ОБЛАСНОГО ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ
РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

січень • 1936 • 1

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО

59

ЗМІСТ

	Стор.
<i>П. Постишев</i> — <i>Горе Марфи</i>	3
<i>Янка Купала</i> — <i>Я вірю. Поезія</i>	7
<i>Юрій Шовкопляс</i> — <i>Пісня про весну. Новела</i>	9
<i>Терень Масенко</i> — <i>Майдан Тевелева. Поема</i>	16
<i>Микола Дукин</i> — <i>На шпилі. Новела</i>	18
<i>Пісня</i>	29
<i>Володимир Ярошенко</i> — <i>Гроза. Новела</i>	30
<i>Михайло Доленго</i> — <i>Марусин день. Поезія</i>	34
<i>Марія Романівська</i> — <i>Цікавість. Новела</i>	37
<i>Арон Копштейн</i> — <i>Фрагменти з поеми „1918“</i>	46
<i>Павло Байдебур</i> — <i>Три новели</i>	52
<i>Петро Дорошко</i> — <i>Батькові. Поезія</i>	69
<i>Сергій Борзенко</i> — <i>Цвіт папороті. Новела</i>	71
<i>Іван Коперник</i> — <i>Літо. Поезія</i>	76
<i>Майк Йогансен</i> — <i>Ситтутунга. Новела</i>	77
<i>Юхим Ружанський</i> — <i>Оповідання про радість. Поезія</i>	87
<i>Володимир Владко</i> — <i>Мертва вода. Новела</i>	89
<i>Ол. Бандурко</i> — <i>Парашутистці. Поезія</i>	99
<i>С. Радугін</i> — <i>Вовкодав. Новела</i>	100
<i>Гаврош Сірій</i> — <i>Братові. Поезія</i>	104
<i>Давид Вишневський</i> — <i>У Миколи Островського</i>	106
<i>Іван Мар'яненко</i> — <i>Мое життя—моя праця. Автобіографічний нарис</i>	112
<i>Михайло Майський</i> — <i>1903 рік в Харкові. До історії Харків- ського паровозобудівельного заводу—ХПЗ</i>	139
<i>Жан Фревіль</i> — <i>Ромен Роллан. Стаття</i>	161
<i>Володимир Коряк</i> — <i>Чернетки Тесленка. Стаття</i>	163
<i>Література, мистецтво, наука</i>	177

ПРО НАГОРОДЖЕННЯ ОРДЕНОМ ЛЕНІНА
КЕРІВНИКІВ РЯДУ ОБЛАСТЕЙ, КРАЇВ І РЕСПУБЛІК
ЗА УСПІШНУ РОБОТУ

ПОСТАНОВА ЦЕНТРАЛЬНОГО ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ
СОЮЗУ РСР

За видатні успіхи в галузі сільського господарства і промисловості та за перевищення державних планів по сільському господарству — Центральний Виконавчий Комітет Союзу РСР постановляє:

НАГОРОДИТИ ОРДЕНОМ ЛЕНІНА:

1. Першого секретаря ЦК КП(б) України тов. Косіора С. В. і голову Раднаркому УСРР тов. Любченка П. П.
2. Першого секретаря харківського обласного комітету КП(б)У тов. Демченка М. Н.
3. Першого секретаря вінницького обласного комітету КП(б)У тов. Чернявського В. І. і голову вінницького обласного виконкому рад тов. Триліського О. Л.
4. Першого секретаря київського обласного комітету КП(б)У тов. Поштишева П. П. і голову київського обласного виконкому рад тов. Василенка М. С.
5. Першого секретаря донецького обласного комітету КП(б)У тов. Саркісова С. А. і голову донецького обласного виконкому рад тов. Іванова Н. Г.
6. Першого секретаря дніпропетровського обласного комітету КП(б)У тов. Хатаєвича М. М. і голову дніпропетровського обласного виконкому рад тов. Гаврилова І. А.
7. Голову Раднаркому Молдавської АСРР тов. Старого Г. І.
8. Першого секретаря ЦК КП(б) Вірменії тов. Ханджяна А. Г. і голову Раднаркому Вірменії тов. Гулояна А. М.
9. Першого секретаря аджарського обласного комітету партії тов. Геуркова А. Г. і голову ЦВК Аджарської АСРР тов. Лордкіпанідзе З. Д.
10. Першого секретаря азово-чорноморського крайкому ВКП(б) тов. Шейболдаєва Б. П. і голову азово-чорноморського крайового виконкому рад тов. Ларіна В. Ф.
11. Першого секретаря північно-кавказького крайкому ВКП(б) тов. Євдокімова Є. Г. і голову північно-кавказького крайового виконкому рад тов. Півоварова І. Н.
12. Першого секретаря свердловського обласного комітету ВКП(б) тов. Кабакова І. Д. і голову свердловського обласного виконкому рад тов. Головіна В. Ф.
13. Першого секретаря челябінського обласного комітету ВКП(б) тов. Риндіна К. В. і голову челябінського обласного виконкому рад тов. Советчікова М. А.
14. Першого секретаря ЦК КП(б) Узбекистана тов. Ікрамова А. І. і голову РНК Узбецької РСР тов. Файзула Ходжаєва.

15. Першого секретаря ЦК КП(б) Туркменістана тов. Попок Я. А. і голову РНК Туркменської РСР тов. Атабаєва К. С.
16. Першого секретаря ЦК КП(б) Таджикистана тов. Шадунца С. К. і голову РНК Таджикиської РСР тов. Рахімбаєва А. Р.
17. Першого секретаря крайового комітету ВКП(б) Казакської АСРР тов. Мірзояна Л. І. і голову РНК Казакської АСРР тов. Ісєєва У. Д.
18. Першого секретаря обласного комітету ВКП(б) Кара-Калпакської АСРР тов. Алієва І. С. і голову РНК Кара-Калпакської АСРР тов. Курбанова Д.
19. Першого секретаря обласного комітету ВКП(б) Західної області тов. Румянцева І. П. і голову Західного обласного виконкому рад тов. Ракітова Г. Д.
20. Першого секретаря обласного комітету ВКП(б) Калінінської області тов. Михайлова М. Є. і голову калінінського обласного виконкому рад тов. Іванова В. Ф.

Голова Центрального Виконавчого Комітету Союзу РСР—

М. КАЛІНІН

Секретар Центрального Виконавчого Комітету Союзу РСР—

І. АКУЛОВ

Москва, Кремль, 20 грудня 1935 р.

ПРИВІТ СЛАВНИМ ОРДЕНОНОСЦЯМ!

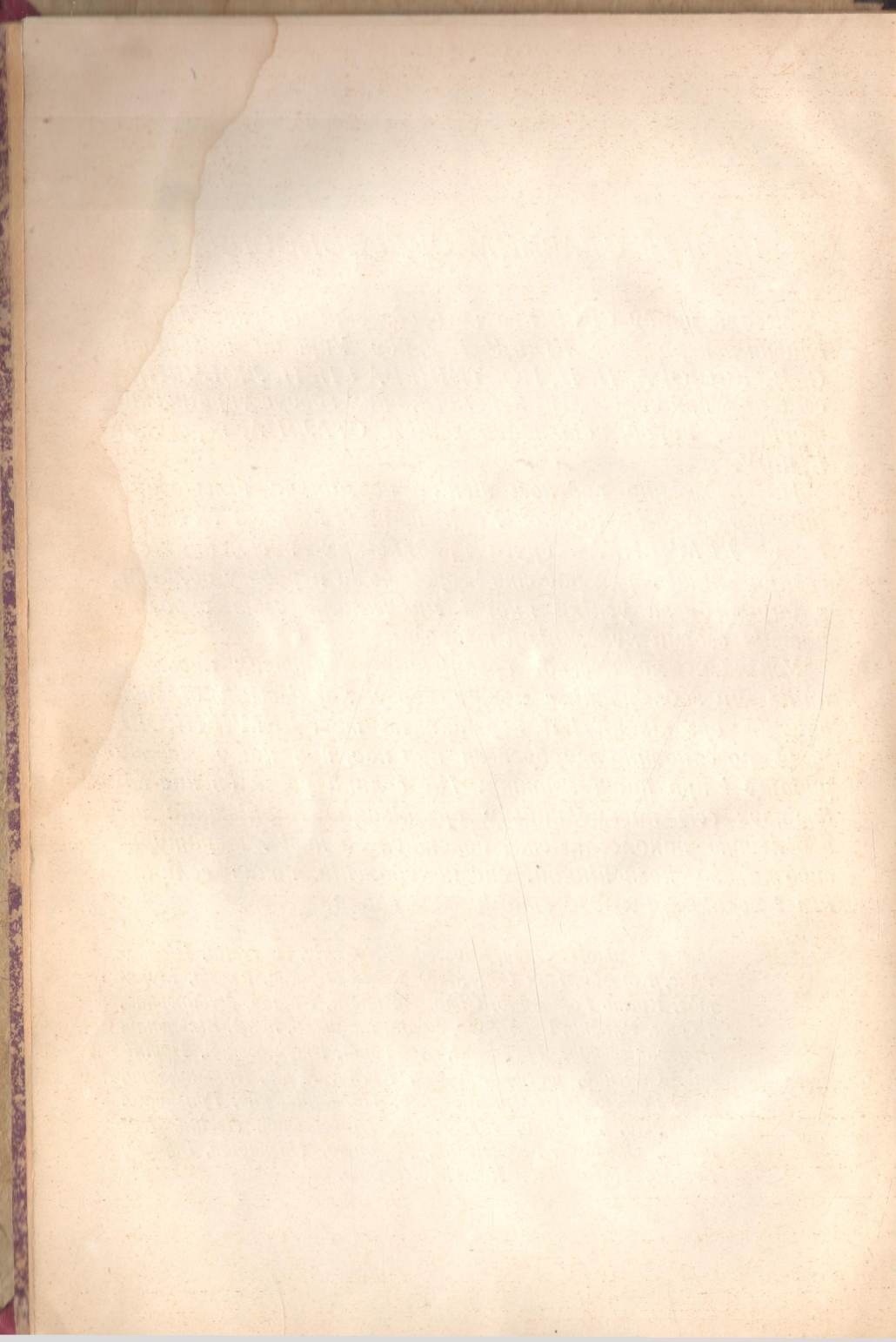
Ухвала уряду СРСР про нагородження орденом Леніна славних керівників КП(б)У і уряду України товаришів С. В. КОСІОРА, П. П. ПОСТИШЕВА і П. П. ЛЮБЧЕНКА свідчить про колосальні перемоги, яких здобув український трудовий народ, натхнений генієм СТАЛІНА, керований КП(б)У.

Нагородження орденом Леніна керманіча більшовиків індустриально-колгоспної Харківщини — Миколи Несторівича ДЕМЧЕНКА — друга радянських письменників — вселяє в наші серця радість і гордість за передову область, в боротьбі за успіхи якої і ми вклали свою скромну частку своїми художніми творами.

Успіхами харківської організації радянських письменників ми зобов'язані в першу чергу харківській більшовицькій організації і її керманічеві тов. ДЕМЧЕНКОВІ, який повсякденно турбувався про нас, про нашу творчу роботу і про наше життя. Ця велика увага до нас зобов'язує всю письменницьку організацію Харківщини ще з більшою наполегливістю боротися за нові літературні висоти, за повноцінний, високохудожній показ великих діл і героїчних людей сталінської епохи.

Кириленко, Смолич, Яновський, Кузьміч, Плахтін, Шовкопляс, Коцюба, Іван Сенченко, Хащеватський, Юхвід, Муратов, Кость Гордієнко, Сіто, Йогансен, Забіла, Дубинський, Коряк, Владко, Байдебур, Зорін, Галушко, проф. Білецький, Крижанівський, Трублаїні, Ходченко, Вишневський, Петніков, Семенко, Сосюра, Дикий, Каган, Хазін, Кальницький, Кац, Гонімов, Ністер, Масенко, Полторацький, Гримайло, Донченко, Ледянко, Мамонтов, Пінчевський, Левіна, Іваненко, Сказбуш, Розумієнко, Дорошко, Нагнибіда, Вирган, Бузько, Касяненко, Клочья, Котляр.

П. ПОСТИШЕВ

ГОРЕ МАРФИ¹

На ліжку, зробленому з чотирьох стільців, розкидавши рученята, лежав у жару трилітній Миша. Його груди важко підіймались і опускались. Перед ним навколюшках, наче за-костеніла, стояла його мати Марфа. Її скляні очі непорушно дивилися на вмираючого сина.

Ось уже два дні не виходила вона на роботу. А скільки разів на цей тиждень її оштрафували за спізнення, скільки вислухала загроз від фабричної адміністрації. Як бути? Що робити?—надокучливо лізла думка у вимучену безсонням голову Марфи. Не піти на фабрику сьогодні,—значить позбутися місця і лишитися з купою дітвори без шматка хліба.

Марфа здригнула, глянула на годинник.

— Три,—злякано прошепотіла вона.—Зараз загудуть свистки, піду.

— Мамо, водички,—простогнав Миша.

Марфа підвелась, взяла з припічка чайник і піднесла його до пересохлих губ хлопчика.

Т-у-у-у-у!—пролунав серед мертвої тиші перший, попереджувальний фабричний гудок.

Задимили димарі, запрацювали парові машини. Місто зустрічало день десятками різноманітних звуків. Через п'ятнадцять хвилин ткачі повинні стати за свої пари. Марфа знову подивилась на годинник — час іти.

Встала і пішла, похитуючись; від постелі хворого підійшла до столу, взяла краюць хліба і стала розрізати його на кілька частин, потім підійшла знову до Миші, обмацала його голову, тяжко опустила руку і повільно пішла в куток. Там, укутані лахміттям, солодко спали ще троє дітей.

Відшукавши серед них старшу — семилітню Варю, Марфа почала її будити.

— Варенько, Варюшо, вставай!

¹ Оповідання П. П. Постишева „Горе Марфи“ вперше було надруковане в 1922 році.

Варя звелась на ноги, подивилася на матір і, знову сівши на нагріте лахміття, стала протирати рученятами заспані очі.
— Вставай же, дитинко, мені треба йти. Підси сядь біля Миші.

Варя встала і пішла до постельки вмираючого братика.

Якось злякано дивилась вона безтямними оченятами на братика, помачала його ковдру, глянула на матір, кивнула на знак згоди розкуйовдженою голівкою, сіла й обіперлась на спинку стільця.

— Варенько, ось тут чайник з водою, напоїш його, коли попросить. Я нарізала вам хлібця. Миші помочиш отут у чашці, не давай йому сухого. Та дивись, дівчинко, не засни ж, бо Миші погано.

Марфа підійшла до сонної Варі, погладила її кучері, хотіла було її поцілувати, але сльози здавили горло, вона обернулась і, виходячи, промовила:

— Не засни ж, я пішла. Я, може, відпрошусь, вернусь.

Коли Марфа вийшла на вулицю, вона відійшла на кілька кроків від своєї хати, зупинилась, про щось подумала і вернулась.

— Ні, заснула, мабуть, де вже їй,— аджеж сама дитина. Піду погляну.

Тихенько зайшла Марфа в сінці, прислухалась. За дверима в хаті було тихо. Обережно відчинила двері, ввійшла. Миша спав; його рученята, як і раніш, були розкидані. Варина голівка лежала на його грудях,— вона теж спала. Марфа глянула на годинник, незабаром чотири,— спізнилась... Підійшла до сонних, упала навколюшки, і сльози покотились з її запалих очей.

— Що робити? Іти, так іти, може простять, може зрозуміють.

Вона швидко підвелась, схопила загорнутий у ганчірку шматок хліба і вибігла з хати. Замелькали фабричні вогні, ось сотні освітлених вікон ткацького корпусу, а ось фабричні ворота. Марфа якось знітилась уся, крадучись, наче злодій, понад стінкою вздовж корпусу пробиралась вона до свого відділення. Увійшовши в коридор, вона попрямувала до своєї пари, але за її верстатами стояла вже запасна. На проході проти пари Марфа зупинилась, подивилась на свою суперницю, пошукала очима сусідку, і, не знайшовши її, пішла до табельника.

Табельник—старий фабричний пацюк— Андрій Васильович здалеку помітив Марфу, яка поміж верстатів пробиралась до нього. Він навмисне насупив свої сиві брови і глибокодумно схилився над журналом.

Підійшовши до конторки табельника, Марфа покійно чекала, поки Андрій Васильович зверне на неї увагу, але той свідомо зволікав, уперто перегортаючи журнал. Нарешті, грізний і вірний страж фабрики підвів голову і спокійно промовив:

— Ти, Марфо, іди в контору, з управителем будеш говорити, а мені вже остогидло тобою панькатись.

Жовте обличчя Марфи нервово затіпалось. Сльози нестримно бризнули з її очей.

— Андрію Васильовичу, голубчику, зглянься... допоможи. Андрій Васильович мовчав.

Марфа якось боязко озирнулась навколо, потопталась на місці, понурила голову і тихо пішла в контору.

Прихожа контори була повна. Там товклись безробітні ткачі і підмайстри, які чекали переговорів з адміністрацією. Марфа не насмілилась увійти в прихожу, та й сили, мабуть, не вистачало підняти по довгих сходах. Вона опустила на кам'яну плиту, привалену до стінки контори, і, напівпритомна, чекала вироку над собою й своєю родиною.

Сонце підійшло вище, на дворі весело цвірінькали горобці, сизяки перелітали з одного місця на друге.

Управитель збирався йти снідати. Виходячи з контори, він помітив Марфу, яка сиділа зігнувшись.

— Ти чого тут сидиш,— не виспалась іще? Іди, я підписав тобі роцот.

Марфа машинально підвела голову, простягла до управителя руки, кинулась йому в ноги і заридала.

— Не потрібна, не потрібна,— закричав управитель.— Іди й шукай собі місця у інших. Досить! У нас не богадільня.

Марфа обняла руками ноги управителя, притисла їх до своїх запалих грудей.

— Голубчику, кормилець, батеньку рідний,— повторяла вона крізь сльози одні й ті ж слова.— А діти? Миша помирає, куди мені з ними?

Марфа безпомічно упала біля ніг управителя. Він спокійно переступив через неї і пішов геть.

Марфа одержала розрахунок— три карбованці сімдесят копійок за сім днів. З цими копійками, ледве переступаючи ногами, йшла вона, прибита горем, до своїх дітей...

... Тільки підійшовши до своєї квартири, Марфа остаточно отямилась. Їй стало страшно. Вона опустила на призьбу, притиснувшись до стіни, ніби хотіла почути, що діється за нею. Там було тихо. Марфа, піднявшись з призьби, спираючись на стіни перекошеної хатини, тихо пішла до дверей квартири.

Сонячне проміння пробивалось крізь трухляві тесові стінки сінець, падало золотистими смужками на низенькі двері в квартиру.

Марфа стала біля дверей, затаївши подих, впилась у тишу, яка панувала в квартирі. Чомусь озирнулась назад, потім помацала жовтою схудлою рукою гойдливу золотисту смужку на клаптику запорошеної повсті, якою було заткнуте маленьке віконце в сінях.

Боязко, нерішуче взялась за залізну клямку дверей і так само нерішуче відкрила двері в квартиру.

У передньому кутку на ліжку з стільців нерухомо лежав з напіврозплющеними очима Миша. Він був мертвий. Розкуйовджена голівка сонної Варі лежала на його грудях.

Каламутні без сліз очі Марфи повільно повернулися до купи, прикритої лахміттям.

В очах у Марфи потемніло, забігали іскристі маленькі, маленькі зірочки.

— Варенько, Варю, дітки! Я вернулась, я з вами, — білими тремтячими губами, стоячи серед хати, шепотіла Марфа.

На підлозі біля ніг лежали загорнуті в ганчірку шматок чорного хліба і гроші — три карбованці і сімдесят копійок.

Це — розрахунок хазяїна-капіталіста з ткалею Марфою.

ЯНКА КУПАЛА

Я ВІРЮ

Я вірю — ще придуть
невидані зміни:
І сходи радянські
зійдуть на роздолі —
В долинах Дунаю
і Вісли, і Сени,
І всюди, де праця
людини в неволі.

Мікадо, рантє,
банкiрiв, баронiв
Розвіють повстань
народних — пожежі,
І згинуть назавжди
корони і трони,
І всі, хто за гроші
сміється і бреше.

І будуть в руках
робітничого класу
Заводи і фабрики
й шахти — без ліку,
Піднімуться гордо
двірці і палаццо,
Де сонце велике,
де радість — навіки.

Щоб на полях
наливалося зерно,
Й пісні щоб співали
і води, і пущі,
Щоб пан-феодал —
кровосос проклятуший —
Навіки загинув,
як падло мізерне.

Христа, Магомета —
всіх ідолів „вічних“,
Церкви і церковці,
божниці похмурі,
Як купу реліквій,
як пил віковичний,
Змете робітнича
рука диктатури.

І білі, і жовті,
і чорні — всі раси,
Так! — будуть жить
в невимовному щасті,
І класи іщезнуть,
і війни погаснуть,
І всюди кордони
розкриються навстіж.

Нью-Йорки і Лондони,
Рими і Вени,
Берліни, Парижі,
Варшави, Шанхаї
В такі ж уберуться
червоні знамена,
Які над вітчизною
нашою мають.

Іх сміло підійме
до самого неба —
Хто був ізнедолений,
щастя не відав,
Хто гинув без хати,
хто сохнув без хліба,
Хто поїть, годує іще
дармоїдів.

Й здригнеться земля
від незлічених кроків,
І здійметься пісня
од моря до моря:
— Нехай живе труд
на цих землях широких!
Хай світять комуні
всесвітньої зорі!

Я вірю — ще придуть
невидані зміни:
І сходи радянські
зійдуть на роздолі —
В долинах Дунаю,
і Вісли, і Сени,
І всюди — де праця
людини в неволі.

Переклав
Ол. Новицький

Ю Р. Ш О В К О П Л Я С

ПІСНЯ ПРО ВЕСНУ

Старий Карл Берг звик до пошани, з якою всі ставились до його мистецтва. Коли грав ним організований невеличкий своєрідний оркестр, усі завжди сиділи мовчки й зосереджено, щоб не пропустити жодного звука...

Зараз оркестр грає звичайного вальса; під цю музику попливуть пари, в залі стане тісно; до музики приєднається, мо навіть заглушить її ритмічне човгання численних ніг,— хай так. І все ж таки перші акорди танця повинні прозвучати в абсолютній тиші: ними треба захопити, об'єднати всіх — і старих і молодь. Якщо танець, то треба, щоб танцювали всі!

І старий Карл Берг, приладнавши коло підборіддя свою скрипку, ще старішу, ніж він сам, суворо зиркнув через плече на залу. Там зараз же стало тихо. Тоді він підніс смичок.

Раптом коротко рипнули двері. Хтось, гучно стукнувши важкими чобітьми, переступив поріг. У залі хтось тихо ойкнув, усі враз зашепотіли, заворушилися, закахикали. І знову стало тихо. Та це була не та тиша, до якої звик, яку знав Берг. Навіть музиканти відірвали погляди від свого суворого дирижера.

Один з них переривисто прошепотів:

— Ви тільки гляньте... Енгель... коваль Пауль Енгель...

Старий Берг ледве втримав смичок: так задрижала в нього рука, коли почув він ці слова... Пауль Енгель тут? Ні, це неймовірно!.. Забувши опустити скрипку, з смичком, піднесеним над нею, він поволі повернувся. Та наче рясний їдкий туман раптом сповнив усю залу,— так засвербіло в очах. Лише трохи згодом, узявши себе в руки, побачив він докраю вражені обличчя колгоспників, як одно, повернені до дверей, і того, хто так вплинув на них своїм несподіваним, неймовірним приходом сюди, на колгоспну вечірку.

Дійсно то був Пауль Енгель — такий, яким він, Карл Берг, бачив його два дні тому. І такий, і не такий.

Енгель був у своєму святковому одягу — це не могло не кинутися в очі. Завжди сутулий, він стояв тепер випростав-

шись, у всю широчінь розгорнувши свої могутні плечі. Обличчя, завжди уперте, стало ще упертішим, а очі, відлюдно сховані низькими бровами, твердо дивилися просто перед себе. І тільки рука, в якій він тримав шапку (другу він засунув глибоко в кишеню), схвилювано тремтіла.

Постоявши з хвилину, він обвів своїм поглядом залу, ніби кожному хотів сказати: „І раніш я тебе не боявся, і тепер не боюсь“.

— Пауль, невже це ти? — нарешті знайшов Берг у собі силу, щоб гукнути до нього.

Енгель не хапаючись повернув голову до нього. Брови його зсунулись до перенісся, обличчя немов стало похмурим і злим. І він нічого не відповів.

Кого завгодно, тільки не Берга могли обманити це мовчання, ця похмурість, цей зухвалий погляд, кинутий кожному з присутніх. Він знав коваля: ще в далекому дитинстві вони, Карл і Пауль, стали завзятими друзями, крізь усе їхнє життя пройшла ця дружба, і тільки півтора роки тому Пауль перестав розуміти Карла... Пауля видала його шапка: вона затремтіла ще помітніше.

— Ну, так добрий вечір, Пауль! — тільки тепер опустивши скрипку й смичок, майже весело крикнув йому Берг.

Енгель усіма грудьми вдихнув повітря, наче те, що він зібрався зробити, вимагало всіх його сил, ще мить постояв мовчки і нарешті видихнув:

— Добрий вечір, Карле...

Голос його прозвучав, як завжди. І — чи не від цього? — брови його розійшлися, обличчя перестало бути таким напружено похмурим.

— Ось тут, коло оркестра, — стараючись говорити спокійно, притамовуючи свою радість, сказав далі Берг, — є вільне місце, — бачиш?.. Іди сюди, Пауль, сядь, повеселися з нами. А зумієш пригадати свою молодість, то й потанцюй... Ну, йди швидше, а то ми починаємо.

Ступнувши до показаного місця, Енгель знову спинився. Ще раз оглянув залу, непомітно кашлянув, прочищаючи все ще стиснуте хвилюванням горло, і голосно промовив.

— Добрий вечір, товариство.

Йому відповіли не всі. Не всі вже встигли впоратися з своїм здивуванням. Але в тих кількох голосах, що відповіли на привітання, не було ворожості — тільки стриманість.

Примушуючи себе ступати широко й твердо і дивитися не вниз, собі під ноги, а вперед, він підійшов до вільного місця на лаві коло оркестра й важко сів. І, зустрівшись поглядом з старим Бергом, відвернувся: ні, зараз він ні про що не говоритиме. Трохи згодом він сам про все розкаже, і що менше його чіпатимуть зараз, то скоріше це станеться. Він сюди прийшов не мовчати.

Берг ступнув було до нього, але, помітивши, що той відвернувся, спинився. Чомусь радісно посміхнувся. І знов приладнав свою скрипку, знову суворо зиркнув на залу. І зустрівся з запитливим поглядом Моріца Шіля, голови колгоспу. Ще раз посміхнувся, кивнув йому і торкнувся смичком струн.

Тихо й трохи сумно забриніла скрипка. Зітхнула віолончель. Але зараз же задерикувато задзвеніли мандоліни, підтримані безтурботними балалайками, басами своїми всімішливо загули гітари, чітко відзначаючи ритм,—батьора мелодія старовинного вальса хвилями загойдалась навколо присутніх, підхоплюючи їх, підкоряючи їх собі. І ось уже тісно стало музиці в невеличкій колбудівській залі,—вона немов розсунула її стіни, залила її своїм ясним блискучим світлом.

А може це лише здалося Енгелю, бо давно він не був серед веселих людей, давно не чув ніякої музики, не хотів її чути.

Мимо нього пропливла перша пара. Отто Берг, молодший син старого Берга, ставний юнак—він два місяці тому повернувся з Червоної армії й ще не скинув свого військового одягу—вів... ну да Аду, його, Енгеля, племінницю. На кожному повороті світло відбивалося в його волосі золотими іскрами. Він щось нашіптував Аді, а вона, впевнено й томно відкинувшись на його руку, ледве помітно червоніла й посміхалась ніяково й радісно.

Не зовсім довіряючи своїм очам, стежив Енгель за нею. Вона це чи ні?.. Останні півтора роки вона говорила з ним про одне, і він вважав за краще відвертатися від неї при зустрічах. Тому в уяві його вона залишилася хоробливим, блідим підлітком; лише великі сірі очі й прикрашали його трохи. Він ще думав тоді, що вона на все життя залишиться в батька, його брата, на шії: ну, який парубок зачарується її очима, кому потрібна така худа, немічна дружина?.. І якою вона тепер стала! Правда, вона трохи худорлява для справжньої німецької дівчини, але якою стрункою стала вона, який ніжний рум'янець рожевіє у неї на щоках, як блискають її очі, коли підводить вона їх, щоб глянути на Отто. Не дивно, що найкращий парубок колонії так захоплено танцює з нею... Так, вони не вихваляються, коли говорять, що навчилися працювати розумно: вони не гублять своїх сил у роботі, а знаходять їх у ній. А їй довелось таки попобити: двісті тридцять трудоднів—це не жарт.

За першою парою закрутилась друга, третя—вільного місця не залишилося в залі.

Спершись ліктями на коліна, підперши голову долонями, Енгель стежив за танцюристами.

Не вперше він чує цей вальс. І раніш на кожному святі в колонії вигравав його Карл Берг на своїй скрипці. Грав він його й на весіллі Енгеля тридцять п'ять років тому. І завжди

цей вальс звучав сумно — хотілося дивитися в далечині і мріяти про те, чого ніколи не буде. Все життя було тоді невесело... А як весело, бадьоро звучить цей вальс тепер. Ну, це, мабуть, від того, що грає не один Берг, а цілий оркестр... Але танець,— хіба так раніш танцювали? Лиця в танцюристів були тоді байдужі, вальсували чинно, поважно. Цього вимагали старші. Вони вважали танець за гріх і гадали, що бог не так сердитиметься, коли танцюристи вдаватимуть, що вальс — це зовсім не цікава їм річ... А тепер — ну, жодного лица без веселого сміху. Пари натикаються одна на одну, і це викликає гучні вибухи реготу. Он намагається, обнявши якусь сиву тітку, танцювати сторож колгоспної ферми Пешель. Він ніколи не вмів танцювати, йому сьогодні цілу ніч не спати, і все ж таки він переступає з ноги на ногу. Всі сміються з нього, а найголосніше — він сам. Сміється і його партнерка, хоч і відтоптав він їй ноги.

І всі так захопилися танцем, що зовсім забули про нього. Ніхто навіть не озирнеться на нього. І серед цих веселощів, серед цього сміху він залишився самотній, чужий їм усім.

Енгель повернувся до Берга. Може хоч він зустрине його погляд підбадьорливою посмішкою. А не зустрине, все одно він зробить те, для чого прийшов сюди... Але Берга не було. На стільці лежала його скрипка. А оркестр грав без дирижера.

Докраю здивований Енгель помітив, що широка, облямована рештками білого волосся лисина миготить серед танцюристів. Старий Берг, обнявши свою стару, і собі витанцював, точно, немов скинувши половину з своїх шестидесяти років, відкарбовуючи кожне па, стараючись не відстати й таки не відстаючи від молоді.

Проте тільки два тури протанцював він. Опинившись коло оркестра, він випустив свою Розу, мить постояв, глянувши на свою скрипку, потім на Енгеля, кивнув оркестрантам, щоб і далі грали без нього, і присів коло коваля. Він трохи запихався, але по обличчю його блукала тепла задоволена усмішка. Дістав хустку й почав старанно витирати собі лисину й шию.

— Невже ти, Пауль, сьогодні не потанцюєш? — спитав він, перевівши подих.

— Мені ні з чого танцювати, — відповів той з перебільшеною холодністю.

— Не кажи так, Пауль, просто не вистачило в тебе сміливості запросити когось на танець. Ти завжди трохи боявся жінок. — Лице Берга вкрилося зморшками сміху. — І танцювати звик з своєю Магдою... До речі, як живе вона? Щось давно я її не бачив.

— Магда? — перепитав Енгель. — Живе так само, як і я. Не дуже весело.

— Чого ж ти не привів її сюди? От вона й повеселилась би разом з нами.

— Того не привів я її сюди,— повертаючи до Берга своє уперте обличчя, по паузі відказав Енгель, що самому мені важче було прийти, ніж з нею... А пришов я сюди не для веселощів,— раптом додав він,— а щоб вас усіх побачити... І... і...— Голос його втратив твердість: не договоривши, він махнув рукою й одвернувся; потім напружено байдужим голосом заговорив про інше:— А ви таки весело живете... Дуже весело.— І таки не зумів приховати заздрості,— виразно прозвучала вона в останніх словах.— Весело, як ніколи.

— А чого ж би нам сумувати?— засміявся Берг.— Ти ж знаєш, який багатий урожай дала нам наша робота. До наступної весни вже тепер ми майже готові. І знаємо, що зберемо ще більше. Минуле ніколи не повернеться. Як тут не затанцюєш?

Він помовчав, з замисленою посмішкою оглядаючи свого колишнього друга, його вперте обличчя, і зовсім тихо додав, поклавши йому руку на коліно:

— А крім того, у мене сьогодні велика радість. Мій старий друг, з яким я прожив душа в душу чи не все своє довге життя і який півтора роки тому почав думати, що можна жити без дружби, знов сидить коло мене. І мені думається, що тепер ця дружба стане ще міцнішою, бо ми станемо разом працювати... От і не можуть ноги стояти спокійно. Сами танцюють...

Обличчя Енгеля не змінилося. Він немов не чув того, що говорив йому Берг. І Берг одвернувся: йому шкода стало, що не стримався він і наговорив зайвого людині, яка прийшла сюди зовсім не для того, щоб згадати про колишню дружбу.

Але він не встиг ні підвестися, ні навіть зняти свою руку з коліна Енгеля. Вона впала звідти сама. І хитнулася лава— це Енгель рвучко звівся на рівні ноги. Пошукав когось очима і рушив просто через залу, натикаючись на пари й не помічаючи цього.

Спинився він лише коло Моріца Шіля, голови колгоспу. Той теж танцював, але Енгель затримав його, міцно вхопивши за рамено. І рвучко вихопивши другу руку з кишені, простяг до нього охайно складений, зім'ятий трохи аркуш паперу.

Чи то це було сигналом, чи то Карл Берг, схопившись з місця, махнув музикантам, але оркестр замовк, урвавши мелодію на півноті. Пари спинились, і, не встигши здивуватися, всі побачили високу постать коваля коло свого голови з папірцем у простягненій руці і тихо обступили їх.

— Що це?— спитав Моріц Шіль, поглядом показуючи на папірець.

— Моя заява до вас... Щоб ви прийняли мене...

Енгель більше не міг боротися з своїм хвилюванням. Дихав часто, і голос його зривався. Але говорив так, що чули його всі.

Моріц узяв папірець. Але не розгорнув його: пильно вдивлявся в його, Енгеля, лице, немов бачив там щось, приховане від усіх. Потім сказав:

— Алеж ти говорив, що проживеш і сам. Німець, говорив ти, може прожити без колгоспів, бо працює він не так, як росіянин і українець. Зовсім недавно ти це говорив.

— Тільки ніколи він не агітував проти колгоспу.

Це скрикнув Карл Берг, продравшись крізь тісне коло колгоспників і ставши поруч Енгеля, свого старого друга.

— Вірно,— кивнув Моріц,— ніколи. Він говорив, що ми не вміємо господарювати, і через те нам потрібна артіль. Він же певний, що господарювати вміє.

— Умію,— знов твердо зазвучав голос Енгеля.— І побачив тепер, що уміння моє дасть більше, якщо буду господарювати разом з вами... І інше побачив.

Він оглянув присутніх. Усі дивилися на нього. Але жодного ворожого погляду він не помітив. Навпаки, дехто підбадьорював його посмішкою. А в очах Ади починала горіти радість.

— Вчора вранці я дістав повідомлення, що для мене прийшло з Німеччини десять марок. І лист дістав— від товариства, що зветься „Брати у злиднях“. Вони пишуть, що справжній німець повинен покладатися тільки на бога. Тільки бог і ті, хто моляться за нього, виведуть німця із злиднів. Обіцяють щомісяця посилати мені по десять марок і молитися за мене... Не знаю, звідки вони дізналися, що я не вступив до колгоспу. І величають мене справжнім німцем— вони, що всю країну призвели до голоду й злиднів, що рубають голови таким, як ви...— Ще раз оглянувся Енгель і крикнув, даючи вихід своєму болеві:— Мене катом хочуть зробити! Просять докладно написати, хто саме з нашої колонії в колгоспі: всі імена й прізвища.

— Ага, на той випадок, якщо пощастить їм завоювати Україну,— посміхнувся Моріц.— Ану, глянь, Пауль Енгель, на нас усіх і скажи, чи пощастить.

— Не пощастить! І я, старий, зубами битимусь за те, що є тут... Алеж, щоб битися разом з вами на війні, треба тепер робити разом з вами... От що я зрозумів. От чому прийшов до вас... Я написав їм відповідь. Я написав, що перша куля, яка зустріне їх на нашому кордоні, буде куля німецьких колгоспників і, значить, моя, бо тільки до їхнього листа я був одноосібником. А десять марок... Я написав на пошту, щоб їх відіслали назад та віддали німецьким безробітним. І про це я їм, „братам у злиднях“, написав...

Схиливши свою уперту голову, він закінчив:

— Прочитай же мою заяву, Моріц...

Шіль сунув нерозгорнутий папірець собі в кишеню. Взяв руку Енгеля й міцно потиснув її.

— Ти чесна людина, Енгель... Завтра прийдеш до мене, про все поговоримо. Ти — гарний коваль, твої руки дуже нам потрібні. Але ще потрібніше нам твоє серце, і воно вже з нами. Заспокойся ж і будь сьогодні такий же веселий, як і мнє.

Енгель не помітив, як опинилась коло нього Ада. Тільки теплі руки її обвилися довкола його шиї, її щока притислась до його лица.

— Мені так гарно, дядю... так радісно.

Йому ще щось говорили, його плескали по плечу, а він боявся підвести голову, бо знав, що не втримається: туман перед очима розірветься рясними сльозами. І не знав він, чи радісно йому від того, що так несподівано тепло зустріли його тут, чи боляче від того, що так пізно додумався він до того, до чого давно вже додумались усі. І не тільки додумались... Потім він почув, як дзвінкий голос Ади почав пісню. Помалу приєднувались до неї жіночі й чоловічі голоси. А далі заспівала й Бергова скрипка й весь оркестр.

Мимоволі Енгель підвів голову. Він знав цю пісню, він сам колись співав її, виїжджаючи орати своє невеличке поле. Це пісня про запашну, завітчану весну. Стара пісня.

Всі тим же тісним колом стоять навколо нього. Тільки старий Карл Берг одійшов до оркестра. Але дивиться він на нього, на Енгеля, на свого старого друга, і на щоках у нього — блискучі крапельки. І все ж таки він посміхається. Невже те, що сталося хвилину тому, було його завітною мрією, і не може він не плакати від радості, коли ця мрія збулась.

— Карл!.. Друже єдиний!..

Енгель хоче і не може це крикнути: його грудям не вистачає повітря. І нема сил підійти до нього, обняти його.

А пісня...

Її співали всі колись, співав і Енгель не тому, що весна справді приносила радість, а для того, щоб забути свої турботи, не згадувати про свої злидні, щоб затамувати свій страх перед майбутнім. Невесело звучала ця пісня колись, бо не було в неї сили перебороти страх і гіркі думки.

І як радісно співають її тепер колгоспники. Кожний звук пісні бривить у серці, примушує його гучніше битися, бо не злидні спереду, а щасливе життя, перемога. З такою піснею хочеться довго жити й багато працювати. Бо співають її не для того, щоб забутись, а щоб з'єднати ті золоті крупинки радості, що гаряче сяють у кожному серці.

„Іде весна,— радісна, весела, осяяна теплими сонячними променями. Нечутно, непомітно ступає вона. Але, зустрічаючи її, розквітають барвисті квіти, як квіти, розкривається серце для кохання, привітно шелестить молодим листям ліс, наливається соками земля. Час, час запліднювати її золотим зерном. Вона щедро віддячить людині за працю, за упертість, вона нагодує її, дасть їй життя“...

ТЕРЕНЬ МАСЕНКО

МАЙДАН ТЕВЕЛЕВА

1

На твоїй груді
Вже немає ран,
Ти помолодів,
Славний ветеран—

Харків, як я рад,
Як я чути звик:
Ти цвітеш, як сад,
Город-робітник.

Ти встаєш в димах,
У загравах сплещ,
Пульс твій надима
Кору сонних криш,

Роздвига простор,
А літа злива ...
Краща сонця й зор
Людська голова!

Бомбовозів герць,
Нових криш намет.
Харків, ти борець,
Харків, ти поет!

Ти один родив
Сад імен і тем.
У тобі ходив
Молодий Артем,

Сотні, тисячі
Бойових імен,
Чистих, як мечі
Й полотно знамен,

Гострих, як булат,
Голосних, як грім,
Ще й тепер гримлять
В наступі твоїм.

2

У твої порти
Линуть літаки.
В камінь — корпуси,
В чорнозем—сади,

Й на важке лиття
Цих щасливих днів
Ти давав життя
Бойових синів.

Бомбовозів герць,
Нових криш намет.
Харків, ти борець,
Харків, ти поет!

В рокоті дощу,
В дзвоні літаків
Поможи почуть
Нам серця батьків,

Без жалю й туги
Винеси в траві,
Виведи з могил
Голови живі,

Хай плывуть степи,
Хай жита шумлять!..
Тільки черепи
У могилах сплять,

А серцець привіт,
А тепло очей,
Як вишневий цвіт,
Над життям тече

І стира простор,
І літа злива.
Краща сонця й зор
Людська голова!

З

Харків, ти борець,
Харків, ти поет,
Ти для їх серцець
Не труна, не склеп,—

Ти не клав синів
У тісні ряди,
В пам'ять ясенів
Ти їм не садив,

В голови не клав
Цинкових вінків.
Тож будинки став
В ноги вояків,

В голови — майдан,
В ноги — гоми́н рік ...
Гей на світі дан
Нам єдиний вік.

Над чолом майдан,
Над грудьми — квітник.
Серце, як тюльпан,
Зве. Червоний крик!

На важке лиття
Цих щасливих днів
Ти давав життя
Молодих синів.

Знайдеш силу рік,
Рік для квітників.
Не забудь же їх
В квітниках віків.

СМЕРТЬ ТЕВЕЛЕВА

За бугром степи,
Там пирій кипить.
В Харкові стовпи
Й Тевелев Архип.

В машкарі юрби
Друзі без ридань.
Слово боротьби
Вийшло на майдан.

Слово б'є в серця,
Як гірська вода.
Тут життя бійця
Пророста в майдан.

Гей, на світі дан
Нам єдиний вік.
Житиме майдан,
А не чоловік.

Десь кричать степи,
Там завод піднявся:
Тевелев Архип,
Не побачиш нас!

Степ і весь бугор
Заступив собор.
Ой, Архипе Тевелев,
Петінський монтьор!

Теплі небеса,
А земля важка.
Ліхтарем звиса
Тіло ватажка.

Теплі небеса,
А земля, як лід.
Ми посадим сад
На твоїй землі,

Ми посадим сад,
Квітники й дворці.
Зорі. Небеса.
Ескадриль краса:
Пам'ятник бійців.

Червень - вересень
1935.

МИКОЛА ДУКИН

НА ШПИЛІ

А. М. Горькому

Від Очеретяного до комуни можна йти шляхом, а можна й шпилем, навпростець. Шляхом швидше: спиниш знайомого шофера з МТС і попрохаш підвезти до комуни. Але я вже давно не був у цих краях, мені хочеться надивитись, як у тихій і ясній прохолоді степового надвечір'я докрасовуються пшениці, — і я обираю шпиль.

Іду путівцем, пшеницями, що тихо погойдують сизими сережками цвіту на колоссі, тихими задуманими — пшеницями в цвіту.

У полі штиль, і зелений океан пшениці мляво куняє в берегах далеких горизонтів, де-не-де брижачись на передвечірньому леготі. Зелена повинь затопила мозаїку смужечок і обліжечків, і шпиль (я знав його й раніше) розправив крила, піднісся над далекими долинами, ніскільки не збіднівши ні на барви, ні на тони. Однотонний і одноманітний на перший погляд, океан пшениці насправді переливається на вечірньому сонці безліччю барв: від зеленавої, сизої — на пригорках, блідозеленої, прожовтуватої — на водотечах, до смарагдової — на рівному, темнозеленої, густої — по лощинах.

Тихий і безмовний, шпиль, коли прислухатись, бринить тисячами голосів. Ось давні, милі і трохи обридлі знайомі: мандолінять коники, підпадьомкає-альтує перепел, а вгорі перші скрипалі й флейтисти оркестру, витюрлюнькують, заливаються жайворінки. Та вже не охопити, не оспівати жайворонам широчінь океанокрилого шпиля й далеких-далеких горизонтів. І до сопранового пересвисту пташок, густа й глибока, долучається октава: десь за пшеницями, може, на очеретянському, а може, аж на комунівському, гудуть, перегаюючи пар, трактори. А ліворуч, над Теплинським лісом, осібно, як у народних піснях, веде тенорову партію літак. То відстаючи і плинучи фугою, то виринаючи назверх на високий і рівній ноті, тенор літака розливається спонад тонкої, білої жмари, зв'язуючи, підносячи всю мелодію. Збагачений на тони,

нечутий і тисячоголосий водночас, гримить над пшеницями степовий оркестр — тихими, задуманими пшеницями в цвіту.

Широко очам, широко й вільно грудям, широко й гучно ступається ногам. Ба, то не самому лише мені: он попереду (аж оце тепер я її помітив) їде путівцем жінка, молодиця із вбитою на тім'я білою хусткою й синеньким вузликом у лівій руці. Їде, не схитнеться, ставна й гінка, як вечірній осо-
кір, — вже ж і рівно навчилися ходити молодиці нашого краю!

Наздоганяючи, я чомусь уявляв її молодшою, але, наздогнавши, побачив: їде жінка років сорока — сорока трьох, худорлява, з рясними зморшками біля рота й синюватими жилками на пошерхлих сухих руках.

Наздогнав, привітався, спитав, чи далеко їде. Вона сказала: — вгадав я, сухоярівська — і спитала й собі:

— Ви до нас?

— Ні, я до комуни. А ви ж це здалека?

— З Очеретяного. — І, побачивши в моїх очах німе запитання: чому це буденного дня, саме в поліття, їде вона, по-
святковому вбрана, з Очеретяного, додала: — На суді була... викликали.

— Судилися, значить?

— Ні, судила!

Це „судила“ жінка вимовила так просто й незмушено, як коли б вона сказала була „полола“ або „в'язала“. Лише зустрівшись удруге з моїм поглядом, вона швиденько, не пускаючи вузлика з лівої руки, збила хустку з плеч на голову й зап'ялася по-жіночому: вузлом під шию. Справді бо, ще скаже чужий чоловік: „їде простоволоса, має хусткою за плечима, наче дівка“...

— Судила, кажу... Вже оце вп'яте чи вшосте викликають... Засідателька я народна, — осміхнулася на слові „засідателька“ жінка.

— Кого ж судили? Завіщо?

— Та тракториста одного... Очеретянський. Жінку сокирою зарубав... зза ревнощів.

Якийсь час ми йшли мовчки.

— Що ж вона... та, що вмерла... і справді завинила перед чоловіком? — спитав я, думаючи більше про те, яким безглуздом дисонансом врізається ця дика історія в горду й ясну радість-нової музики степу.

— Так рубати?! — Жінка аж спинилася й рвучко обернулася до мене. Я спинився й собі.

— Так рубати? — перепитала вона, стоячи переді мною. Повний пристрасті й гніву голос вивів мене з задуми. — Так рубати, по-вашому? Не на його, на іншого глянула — рубати,

зійшлася з іншим — дитину в криниці топити... як кошеня?.. Що вона — власність його, чи як?! Та й що це значить: „завинила“?

Жінка стояла переді мною, осяяна сонцем; оборочка зморшок довкола очей і рота виступила виразніше й стро-гіше, — гірких зморшок досвіду й горя, що дають право гні-ватися й судити.

— Ні, звичайно, не рубати, — щиро сказав я, дивлячись у сірі примружені очі жінки. — І не завинила вона нічим. Це я так сказав... про інше думаючи. Та й тракторист отой... може він...

— То ж бо то й є, — перебила жінка, вгадавши мою думку, — то ж бо то й є, що ніякий він не ворог: бідний собі хлопець, роботяга!.. Хіба що, може, напоумляли вороги. — І прикро додала:

— Він ще й досі багато де в кому сидить... ворог отой... що сокирою... зза ревнощів...

У голосі жінки було стільки пристрасті, що я мимоволі подумав: у неї є якась особлива й особиста причина так близько брати до серця всю цю історію.

— Що ж присудили вбивцеві? — спитав я, трохи по-мовчавши.

— Шість років... Я казала — більше дати, так суддя каже: закон не велить. А я така, щоб більше... щоб і на світі не жив!..

„Щоб більше... Щоб і на світі не жив“... Я вдруге подумав, що у жінки є якась особиста причина так гостро все це переживати. Втім, чому ж неодмінно особиста? Я на мить спробував уявити собі цю жінку на суді, коли вона, лагідна й хороша, — а була вона лагідна й хороша — про це промовляла кожна рисочка її обличчя, — вимагала від судді смертного вироку. Що нею керувало: якась давня особиста образа чи висока свідомість представниці народу, маси? Хіба висока й сувора свідомість нової жінки, свідомість свого права не наражатись на сокиру на шляхах свого серця, — хіба ця свідомість не могла продиктувати цій лагідній народній засідательці, саме їй, жінці, напевно матері, її жорстоку вимогу суворой кари вбивцеві?

— Не мав він права цього робити... тепер!.. — спокійніше мовила жінка і, побачивши, що я на слові „тепер“ рвучко обернувся до неї, додала: — Тепер не старий режим.

— А хіба за старого режиму?..

— За старого режиму... — тихо, мов луна, озвалася вона і не доказала.

Тіні вгорнули шпиль. Зійшла позолота з далеких могил. Над степом тугою струною забриніла вечорова тиша. Октава тракторів пливла над пшеницями, зафарблюючи тишу в урочистий і водночас трохи сумирний — по-вечірньому — тон.

Хтось сказав, що двоє людей, зустрівшись випадково в дорозі, розкажуть, часом, одне одному таке, чого ніколи не розкажуть і найближчим людям. Може, тому, що, виливши душу перед випадковим подорожнім, оповідач не наражається на розпитування вдруге, вдесьте, тоді, коли оповідати немає ніякої охоти.

Я ніколи не забуду того, що оповіла мені про себе ця лагідна стримана жінка. І я зрозумів, чому так гостро виступила народна засідателька із Сухого Яру з вимогою саме смертної кари молодому трактористові, що зза ревності зарубав свою жінку.

Ось що вона мені про себе оповіла.

...
І чоловіка забрали в солдати восени тринадцятого року, а влітку чотирнадцятого почалася війна. Чоловік пішов на фронт. З півроку слав додому з фронту листи, нудні, казенні; знав, що дружина неписьменна (сам він теж грамоти не вмів), що однаково його листи, писані за гривеника ефрейтором, читатимуть уголос сусіди або писар з розправи. Та й мало у листах було про неї, — усе більше до батька: про хазяйство, про коня, про посів, про хату. Старий оженив сина перед самим призовом: піклувався, щоб було кому робити в хазяйстві. Другий його син, молодший, робив десь на шахті і, чути, не дуже збирався повертатися додому. Батько не йняв цьому віри: стару хату лишав меншому, а старшого, оженивши, навіть одділив, лишивши, щоправда, все у себе, доки син повернеться з солдатів. Молода солдатка жила у свекра: хату, в якій вона, діждавшись чоловіка із служби, мала жити, лише почали будувати: зрубом без вікон чорніла хата на околиці, необліплена, недороблена.

Робила, як проклята, зрання й до ночі; мовчки, як і годиться, слухала свекрушине виказування, їла стоячи, спала сидючи: невістка та ще й солдатка — хто за неї оступиться! Коли приходив лист від чоловіка, молодиця ставала оддалік, позаду свекра, свекрухи, родичів, сусідів, і слухала листа, дожидаючи, коли наприкінці, скупим натяком на ласку, буде вичитано в числі інших „супруге нашай Ганне з любов'ю низької поклон“... Пішов чоловік служити майже зразу після одруження: не намиливалася, не натішилася з ним і трохи. І хоч якийсь чужий він був і далекий-далеким, та все ж найрідніший: з ним вік вікувати, він один, хоч коли-не-коли, пожаліє, оступиться, приголубить...

І раптом не стали йти листи. Немає місяць, другий, третій. Півроку, рік. Писар з розправи за карбованця добився толку від полкового начальства: прийшов, нарешті, звідти напірець про те, що „рядовий такий-то підчас відступу заги-

нув без вісті". Це було страшніше смерті — оте „загинув без вісті". Вмирили і в них у Сухому Яру люди. Вмирили й своєю смертю, вмирили й під ножем у бійці, і по далеких шахтах на заробітках, і грім у полі вбивав, навіть вовки загризли якось одного: нахопився вночі на зграю під Теплинським. Так і цього, хоч і розірканого, а таки знайшли, знають рідні, де його могила. А тут — без вісті!..

Уночі, лежачи самотна на лежанці, або вдосвіта, микаючи нескінченну мичку, вона довго думала над цим „без вісті", і їй увижалися всякі страхіття. Про важкі дванадцятиднюмові „чемодани", що цілими взводами розривають людей на дрібні шматки, вона не знала, але часто уявляла свого чоловіка, загрузлого з головою десь у дрягві (про болота писалося в листах) або живцем прикиданого землею. Про те, що він може бути живий, і гадки не мала. Та й люди казали: був би живий, вже як не є, а озвався б, де й що. Пишуть же он людські з полону, а хоч і не пишуть, так про них з полку повідомляють, що, мовляв, потрапив у полон, а не „загинув без вісті"...

Так і жила: удовою — не вдовою, затурканою солдаткою, напівнаймичкою в чоловічій сім'ї. Було, доки йшли листи, то хоч свекор коли-не-коли людським словом обізветься, а це й свекор похмурнішав, гримає, об хазяйстві журиться: робити нікому. А вже про свекруху то годі й казати: „ісяка, й перетака, і те не так, і друге не так, і робити ледача, і їсть побагато, і хату з садибою моститься в них відібрати, а вони її не їй, а синові справляли; не діжде вона, хвойда, у синовій хаті з якимся приймаком царювати"...

Бився-бився старий: вже яке там не є хазяйство, а кругом у роботі неуправка, — ні косою, ні ціпом не здужає як слід орудувати. Поїхав до волості й привіз звідти німця. Саме під той час пригнали до волості партію полонених і роздавали робити по тих господарствах, з яких робітників було забрано на фронт. Німець, увійшовши в хату, перехрестився на образи, уклонився хазяйці й сказав „добридень", так, хоч би й якийсь сухоярівський чи там очеретянський. „Німець" був з Галичини, рукатий небалакучий хлібороб спід Львова. Обжився швидко, робив усе без загаду, з лагідною посмішкою, їв, що дадуть, зміняв подерту австрійську уніформу на плоскіні штани й сорочку, виплів собі крилатого бриля, і, коли б не люлька („німець" кутив довгу гупульську люльку) та не одмінна дещо від нашої мова, — ніхто б і не сказав на німця, що він не сухоярівський зроду...

На молодицю спершу зиркав скося, все придивлявся, ніяковів, уникав навіть. Згодом почав пособляти, чим міг полегшував гірку долю солдатки: мняв їй прядиво, сукав цівки, носив за неї воду з криниці, навіть корову здоїв разів зо три вдосвіта і відігнав сам у череду, коли молодиця нена-

роком засипляла. І такий лагідний, привітний, як осміхнеться так немов аж ясніше в хаті стане; ніхто, хібащо покійна мати, доки жива була, так до неї не всміхався на віку. А то неї в лайкою, та з гриманням, та з поприком...

... Сталося це влітку, у возовицю, на третій рік війни. Як сталося—вона й сама не знає. Поїхали вони удвох із німцем по снопи на далеке поле, аж до Трьох Братів, до могил. Німець паняв, а вона куняла на возі, досипляючи невідспане за скаженою роботою. І немов уві сні все це, і високе, голубе небо вгорі, і голубі очі німця десь близько-близько біля її очей... Всю дорогу назад німець ішов біля воза, зняковілий, збентежений, паняв мовчки, не озивався до неї, силкувався не дивитись... А вдруге і втретє—без сорому казка!—вона сама до нього приходила: німець спав у клуні, окремо,—приходила, мов сновида, не тямлячи, що робить, не думаючи про те, що буде далі. Отямилася пізніше, аж восени, коли німця забрали назад у волость, коли почула, що має стати матір'ю. Отямилася, злякалася на смерть, аж в очах туманіло від страху. Нишком, щоб не знала свекруха, до баби збігала, та вже чи пізно кинулася, чи схибила баба, а тільки не пособилося: на весні народився син. Викапаний батько: голубоокій, міцний, рукатий—роботяга-хлібороб.

Те, що було досі, раєм здалося,—аж оце тепер почалося справжнє пекло. І полоти, і в'язати—всюди дитину з собою тягала, і в дощ, і в холод, однаково. В хаті лишити—душі немає: стара—змія-змією, старий хмурий, як ніч осіння. Тò була не дуже рідна, напівнаймичка, а це й зовсім зацькували—і в хаті, і на вулиці, і родичі, й чужі. Подалася б світ за очі, так куди ж подасися з малою дитиною? Та ще темна, неписьменна, зроду ніде, крім Сухого Яру, не була... Десь, казали, саме під той час царя було скинуто, про свободу балачки йдуть, а їй яка свобода? Зрання й до ночі в роботі, дитина із нею, обое зацьковані, затуркані, затюкані... Весною дитину знайшла, цілу весну й літо у свекра робила. А як обробилися, обмолотилися, прядива, городину повправовували—прогнав її свекор від себе у недобудовану синову хату. Ані хліба не дав, ні картоплі, ні прядива,—в чому була, так і прогнав. „Иди,—сказав,—на своє подвір'я й живи, як знаєш, а нас не страми!“

Як зиму вижила—цього не розповісти! Сяк-так обліпила хату, на одне вікно стяглася, друге кізяком та глиною заліпила; змстила, як зуміла, грубу, на собі аж із лісу хмиз тягала, прядя день і ніч куркулям за картоплю, за миску кашу, варила в грубі, жила...

Десь далеко, за Теплинським лісом, під Краматорським, бої, казали, йшли: офіцери з робочими билися; в Москві, чи ще десь там, усіх панів, казали, перебито було, робоча

партія править, війну, казали, прикрили... До Сухого Яру мало яка чутка долітала ще під той час, а вона так ще не всі їх і чула: ніде не бувала, хібащо коли пряжу віднесе або картоплі збігає розживеться. Трусилася в холодній хатині, як зацькований звір, удвох із сином, гляділа його, бавила, навіть пісень йому співала: страшно так їх співати, поночі, у самотині, коли надворі, за замерзлим вікном, віє віхола й виють вовки і коли в цілому світі немає жодної душі, яка б тебе пожаліла, озвалася добрим словом. Крала по чужих токах солому, топила грубу, жувала напівзварену картоплю, запахала закликаючи від холоду пальцями синові до рота, годувала сина, боролася, жила...

Весна, літо промайнули на чужій роботі. Влада перемінилася: німці прийшли, гайдамаки. У Сухому Яру їх мало й бачили: Теплинський ліс близько: потикатись боялися. Раз тільки й об'явилися: забрали двох хлопців, гарні хлопці, бойові; розстріляли їх згодом у волості.

А пізньої осені, саме перед тим, як тікати німцям з гайдамаками, почула вона, що прийшов додому, до батька, Іван, чоловік...

* * *

У недобудовану хату на околиці чоловік прийшов не зразу, а аж на другий день чи на третій день пізнім смерком. Увійшов, кинув на під солдатський мішок і шинель, сказав „ну, драстуй“ і важко сів на ослін. Не бив, не лаяв, мовчки висидів, низько впустивши голову, доки молодиця відголосила в нього в ногах, потім хрипко сказав: „світи“. Відказала: „нічим“, і кинулася до сусіда позичати каганця. А коли принесла й дрижкими руками почала шукати біля груби сірники, чоловік сказав: „не треба світити“ і додав:— „мені байдуже, а тобі щоб по видному сором очей не виїв“. Пдтемки всипала йому борщу й стала біля груби, покірно склавши руки на грудях. Істи той не схотів, мовчки прослав на лаві шинель, кинув у голови мішок з полу, ліг, не розбираючись, буркнув: „лягай, не плач“. Не лягла, сіла на полу скраєчку, прислухалася, чи спить чоловік, і по тому, як він дихає, вгадувала — не спить. Дитина пхикнула в колісці — кинулася до неї, як опечена, поколихала, поцитькала, обливаючись холодним потом, думала: от зараз прокинеться дитина, підведеться з лави „він“, і почнеться щось страшне. Але „він“ не підвівся, не ворухнувся, навіть удав, що спить: важко, придушено схропнув на всю хату. Дитина, прикидана теплою одежиною, вгамувалася, притихла. І в цій темній холодній тиші молодиця протремтіла до світу.

Не сталося нічого страшного й на другий день. Чоловік схопився вдосвіта, сходив до батька, узяв коня, привіз із лісу хмизу, увійшов до хати, мовчки закурив до груби.

Мовчки сів до столу, коли жінка всипала юшки, мовчки добув із свого мішка ложку, а ту, що вона подала, посунув до неї й сказав: „їж“. І те, що не бив, не лаяв, було страшніше за всяку муку. Коли б побив, нехай і найлютіше, як були своїх жінок деякі інші фронтовики, побив до полусмерті, калічачи, вириваючи пасма з кіс, стоптав важкими чобітьми, облаяв найогиднішими словами,—їй було б устократ легше, звичайніше, ніж отака гнітюча, страшна мовчанка. І дитину—вона вже повзала, ловила матір за поли—не бив, не чпав, а тільки сказав, сказав так, що в хаті враз нічим стало дихати:—„щоб її не було“...

До розорених війною домівок верталися фронтовики. Інші, перебувши вдома день-два, набирали сухарів і йшли далі, у відступ, із краматорчанами, луганчанами, аж до Волги. Інші, ревкомівці, повстанці, пересиджували люту гайдамаччину в Теплинському лісі; інші, повернувшись, відпочивали: скликали родичів, сватів, сусідів, пили самогон, співали, билися,—гуляли. А він—хіба може він з „отакою“ покликати на бесіду родичів, сусідів? Брала фронтовики жінок, старшеньких дітей, їхали після чотирьохлітньої розлуки до братів, до дядьків, до заміжніх сестер гуляти, гостювати. А він—куди він поткнеться з „отакою“? І Почорнілого, страшного й мовчазного, молодиці було його щиро шкода. Вона жаліла його темною бабською жалістю, і вже, звісно, кругом мала себе винною за оту нещасну дитину. Звісно, вона винна, міри немає її вини перед чоловіком. І, похолонувши від чоловікового „щоб її не було“, вона й хвилинки не подумала про те, чи має він право цього вимагати. Одна думка, страшна своєю неминучістю, заступала всі інші, сушила мозок, краяла серце:—„як?“ Як позбутися дитини, що вже спинається на ноги, що вже каже „мамо“, що так розумно пильнує очима кожен материн рух?

— Як?

***

— Уночі прокинуся,—тихо, оповідала жінка,—уночі прокинуся, лежу, думаю... Тоді схоплюся, до колиски підійду, постою, сухими слізьми зійду, назад до полу вернуся, ляжу. А інший раз схоплюся, то й уберуся, й одержі наготую дитину вгорнути, а вона, тільки торкнуся, прокинеться, заплаче. Одного разу й не заплакало; вгортаю, а воно „мамо, куди?“—спитало й аж посміхнулося неначе. Я його, мов жарину гарячу, в колиску назад кинула, а сама в сіни вибігла, протрусилася в сінях до світу: страшно було в хату заходити. А вдень—очі б його не бачили, мука одна дивитись, як воно повзає, за поли хапає, мамкає... Здається, придушив би хтось—вік би дякувала. Й таке гірке, таке рідне воно мені було під той час, рідніше, ніж тоді, коли ми з ним удвох

першу зиму бідували... А він усе хмарнішає, посивів на скронях за тиждень, навіть пити не п'є, такий страшний та чорний...

— І таки наважилася... Звечора дитину в колиску закутану поклала, перед досвітком схопилася, рота дитині затулила, щоб без крику з хати винести, надворі приколихала, прицицькала, понесла на Дінець...

— Це тільки зараз так, неначе легко та доладу оповідається, а тоді я мов уві сні все це робила або несповна розуму. Принесла до ополонки, розбила підбором те, що попришерхло за ніч, бачу: закутану дитину ніяк кидати, мала ополонка, розкутувати треба. Розкутала,— пальці немов чужі, не слухаються,— а воно, звісно, прокинулося, заплакало. Плохеньке воно було в мене і смирне та терпляче: хоч і заплаче інший раз, то так, тихенько, пхикає тільки, а це заплакало голосно та руками, руками мене за шию вхопило... насилу одірвала. Одірвала руки, полою кожущини пригорнула, кинулася геть від ополонки. Біжу, кричу, а ноги, мов не свої— підгинаються, та все неначе на одному місці тупцюються, все неначе на одному місці...

— Далі я вже нічого сама не пам'ятаю; це вже люди мені згодом розказали, як воно і щод було. Знайшли мене напівмертву на дорозі, коли гнали вдосвіта худобу до Дінця напувати. А дитина під кожущиною пригорнута спить, насилу відняли її від мене, так руки позаклякали на морозі...

— Вмерла дитина на другий день; без мене вмерла,— я без пам'яті у гарячці лежала,— без мене її й поховали сусідські жінки. А мене у лікарню у волость одвезли: вже тоді у волості ревком був, із жінвідділу приїхали, забрали. Як лежала в лікарні, як лікували— цього нічого не пам'ятаю. А от одне тільки пам'ятаю, чи сон, чи марення, не знаю, як і сказати. Неначе одужала я, мариться мені, і йду додому, рада та весела. Переступаю поріг, син до мене,— теж живий неначе,— назустріч дибає, сміється. Я його ото тільки на руки взяла, а чоловік від столу як гримне: „Щоб його не було!..“ І враз усе довкола неначе закричало: у вікна родичі, сусіди, чужі заглядають, кричать „не було!“, стіни кричать, вітер у бовдурі стугонить— виказує: „Щоб його не було!.. не було!.. не було!..“ Схопила я ото дитину й неначе несу її вдруге на Дінець. Принесла і вже не розкутую, бо мороз надворі, а так, угорнуту, й кидаю, неначе, в ополонку. Кидаю, а воно— в одежі, звісно— не топне. Я, неначе, нахилиюся, укладаю біля ополонки, заплющую очі та руками сина— під лід... під лід...

* * *

Народна засідателька замовкла. Мовчки йшов і я, вражений її оповіданням. Нарешті спитав:

— А чоловік? Що ж він...

— Чоловік? — з невлитою ноткою якоїсь вищості в голосі гірко перепитала жінка. — А нічого! Судити його не судили: дитина ж таки своєю смертю вмерла. Приїхав, — це вже весною було, — по мене, брати з лікарні, і тільки й спитав: „Одужала?“ — Одужала. — „Ну, от і добре, каже, бо я в неділі мазильниць договорив, хату доліпляти; думав — самому доведеться з ними морочитись“.

— І... жили ви з ним... після того? — спитав я, трохи помовчавши, певний, що почую „ні“.

— Жила, — просто відповіла жінка. — Дітей не було, — дала вона сухо, — душа не лежала; а жила. Десять років вижила. Де ж дінешся: хазайство, хата, робота, прядіння, податись нікуди, вгору глянути ніколи, ну й жила... І аж коли артіль стала, — голос жінки забринів якимось по-інакшому, і я з цікавістю поглянув на свою бесідницю, — й аж коли артіль у нас стала — пішла я від нього! Знаєте ж, як воно починалося. Усе враз завирувало: сьогодні збори про те, кому на яку роботу ставати, завтра про худобу, післязавтра ще про щось. Мало ми тоді й дома бували за тими зборами. Усе село шкереберть стало: там голосять, там будують, там пісень співають, трактори понаїжджали, гудуть, димом вулиці вгору. Стала я зразу в дитячих яслах за няньку робити. Кілька днів і дома не була, улаштовувала все ясла свої, морочилася. Увечері додому збігати — ніколи: у лікнеп мене, старістю, вписали. І думок, думок! — таких думок я тоді передумала, — за все життя їх у мене стільки не було...

— Прийшла я додому аж у неділю, коли матерям дітей пороздавала. Порозносили вони їх з ясел, вичукикують, поскучавши за тиждень, а я додому прийшла. Увійшла в хату, а вона на мене такою пустою війнула: ніхто не схопився, не подріботів до мене ноженнями по долівці. Нічим мені дихати стало у пустці: то неначе й зовсім забула сина, а це враз він, як живий, мені перед очима став. Чоловік — чобіт лагодив, сидів на лаві, спитав: „Прийшла? Чи знову кудись подасися?“ — А я — і не думала, неначе, таке казати, а так якимось враз воно й надумалося й сказалося: „Піду я від тебе, Іване!“ — „Куди?“ — „Зовсім, кажу, піду! Не житиму з тобою!“ — „Що, вже й другого знайти встигла?“ — Як він це сказав, так у мене остання крапелька жалю до нього пропала. Глянула я тільки на нього мовчки, аж він очі додолу пустив, одвернувся. Мовчки взяла із скрині сорочку чисту, кохту з полу взяла і вийшла... І от живу вже п'ятий рік у келійці при яслах при дитячих; у яслах я вже завідувачкою. Вечорами, дітей по-кладавши, книжки сяк-так читаю, навчилася; поганого про мене ніхто не скаже, хоч і сама живу; засідательською оце, бач, у суд у народний обрали. Дітлахи мене люблять, мамою, є такі, що звуть. Я їх люблю, виховую, радію чужою радістю.

.....

Червневий вечір линув над пшеницями. Тихими, задуманими — пшеницями в цвіту. З далекого аеродрому прилетів і закружляв над Теплинським лісом інший літак; на цей раз то був важкий бомбовоз, що, певно, відбував нічний навчальний польот. Рокіт його моторів перекликався з октавою тракторів за угорнутими в пільму могилами; трактори, завертаючи, осявали, часом, вершечки могил і пригорків, кидали високо вгору пасма ясного світла, немов посилаючи привіт двом рухливим зорям, зеленій і червоній — сигнальним вогням літака.

— Це б йому, — тихо мовила жінка, — вже зараз дев'янадцятий пішов... Їздив би десь, глядіть, на тракторі, а може, — вона провела очима рухливій зорі високо вгору і строго, немов виказуючи комусь, додала: — а може, й літав би, як отой літає... Ще вище літав би, може!..

...Лан пшениці, сірий у вечірніх сутінках, кінчився. Прохолодою війнуло від темнозеленого поля кукурудзи. Понад нею, ліворуч, у долину, до Дінця, звертала стежка на Сухий Яр.

— Ну, прощайте!

— Прощайте! — міцно й довго потиснув я пошерхлу, сухоруку руку. Те, що хотілося сказати — тепле, синівське, товариське, — клубком підступило до горла, не сказалося... — Прощайте!

І пішла, розтаючи в дзвінкому присмерку вечірнім осокором. Народна засідателька з Сухого Яру.

Я постояв на роздоріжжі, доки біла хустка на гордо й строго зведеній голові не розтанула в синяві вечора, а потім поволі рушив і собі.

Йти мені лишалося небагато. Поминувши лан кукурудзи, я побачив: за ожередами торішньої соломи, ховаючись у зелені садів, привітно мерехтіли електричні вогні моєї комуни.

ПІСНЯ

Полетіла журавонька
За білії хмари
У далеку сторіноньку
Шукать собі пари.

Ой, летючи, відпочила
По тім боці моря
Та й набралась журавонька
Великого горя.

Нема ж її журавелька
Попід небесами,—
Кайданами закований
У темниці в'яне.

Повернулась журавонька
Аж другого літа
Засмучена, заплакана,
На панів сердита.

Ой,— сказала журавонька
Голосом людини,—
Визволяйте Галичину,
Бо скоро загине.

Записав у селі Андрусівці
на Харківщині Антон Дикий

Г Р О З А

З байраків, по важкому колоссю некошеного хліба, сухим, гарячим вітром донесло гіркі пахощі полиню. Мить—і їх не стало! Непорушна тиша повисла над полями. Суха, мов трут, стерня тріщала під ногами, як тріщить густе волосся під гребенем, запалюючи незримі іскри. Важка хмара навалилася зліва, стало темно й тихо, як у великій оранжереї. Ця майже неприродна тиша порушувалась тільки стурбованими людськими голосами, шелестом снопів і приглушеним диханням.

— Не впораємось!—сказав Костюченко, скидаючи на бігу під копу пару ще гарячих від денної спеки снопів.

— Ще й як упораємось!—відповів з підкресленою бадьорістю ланковий, беручись вивершувати копу.

Тиша перед бурею густішала й глухішала, обрій чорнів і вужчав. Єдиний світлий прольот над головами затягся і раптова сторчова біла блискавка розколола небо. На мить вона осяяла мертвим, блідим світлом уже нічне сполохане поле і погасла. Поле провалилось у темінь, і десь далеко луснув удар, уривчастий, різкий, недокінчений. Ледве чутний вітер лівиво ворухнув хлібами, далі розвернувся, зріс і покотив рівну, широку хвилю до байраків... Докотив, обірвався і замер униз, у хитрокручених проваллячках.

І знову набрякла гаряча, напружена тиша.

— Оце перемогли!—видихнув Костюченко.—Увесь укіс виклали на поле, наче спеціально... Добре, що хоч у снопи пов'язали—і це вже досягнення! Грицан, той у шахматному порядку снопів по полю не розставляв. Той косив, в'язав і клав у копи одночасно. А наш начальник тепер і сам на собі чуба рве і нас прасує... А для чого? Однак Грицан уже в'яже рогожу до навильника, хібащо в темряві не знайде нашого мудрака, щоб передати знамено.

Костюченко мокрим рукавом розмазав росу на лобі, і рукав шпарко прилип до тіла.

— А, ну його к чорту!—облизавши солоні губи, притулився Костюченко гарячим боком до колючих стебел у копі.

І раптом почув поруч себе Марфин голос:

— Конаєш, герою?— Марфа скинула під копу снопи, піднесла вгору затеклі руки і так і зникла в темряві: наче одлетіла.

— Марф-о-о!— крикнув навздогін Костюченко. В ту ж мить він почув голосний сміх:

— Що, Борику? Перед бурею задуха? Пошептатъ би оце денебудь? Помліть би? Га?..— Два важкі снопи упали Костюченкові під ноги, і хтось тупо садовув його під бік.

— Не крутись! Піймаю в темноті на вилка і одвічатъ не буду!

Костюченко не встиг навіть огризнутись... Білий, сліпучий батіг оперезав небо. Нестерпно засліпило очі, і вже ближчий удар оглушив повітря і покотив лунами гриміти у полиневих байраках.

Новий порив вітру хитнув хлібами. Гроза насувалась поволі, але неблаганно. Для роботи лишалося зовсім мало часу— п'ятнадцять, може двадцять хвилин. А потім тугі запони неба охлянуть, і хмара рине на землю дощем, коли не градом.

Бригадир Лука Сердюк гасав по полю од ланки до ланки, простоволосий, з розірваним до плеча рукавом, аж білий від хвилювання. Жеребчик на бігу йокав нутром і цим нестерпно дратував бригадира.

— Іч, твар!— шепотів Сердюк.— Він розумів, що зганяє злість на жеребчикові, але стриматись уже не міг.

— Ну, натворив я діла! Хоч би роцот був неправильний, а то ж правильний! Якби не ця гроза... Дві норми проти Грицанових півтори, як питъ датъ, були б забезпечені. Це великий процент перекриття... Але... де він?

У повітрі плавали вже білі клаті чи то павутини, збитої в клубки, чи пустоколосья, чи випадкових папірців. Важке повітря оживало, струмило поземні течії, підхоплювало збите колосся і воронками завихрювало його догори.

— Становись на конвеєр!— гримнув Сердюк у третій ланці,— і передавай іншим ланкам, хай так само становляться... П'ятеро підносять снопи, а інші з рук на руки передають до кіп, а копи вивершують ланкові...

Він на мить замовк, а потім гримнув знову:

— Бригадира проробити ще встигнемо... Я й сам не від того. А зараз... безумовно... забороняю...

Розмови вщухли. Костюченко став у ланці поруч Марфи, і живий потік снопів рушив кількома течіями до кіп. Руки ходили, як маятники — зліва направо, справа наліво — ритмічно й безупинно. Часом тільки хтонебудь на льоту змахував надокучливу росу з лоба, з очей. По ногах уже зміїлась прохолода, але сорочки ще липли до плечей, мокрі й паркі. Частіше й вище закручувались вихорці, хилилися на бік і бігли до хлібів, щоб, занурившись у стебла, попручатись і, нарешті,

безсило впасти. З лівого боку долинув далекий шум. Він наростає, ширився, ближчав, і невідомо було, чи то дощ, чи ще дужчий порив вітру гуляв по стерні.

І знов загримів Сердюків голос!

— Щоб жодного мені снопа на стерні... чули?!

Сердюк розумів, що тепер уже пізно.

— Якби не ділянка, що по той бік байраків,—напевне впоралися б. Але та ділянка!

Отак Сердюк вирішив завидна побільше накосити й нав'язати, щоб потім місячної ночі, свіжої й прозорої, скласти в копи... Перекрити бригаду Грицана... І от тобі — ніч!

Дві блискавки водночас розпанахують небо, і важкий подвійний удар струшує повітря. Тугий, як пружина, налітає вітер, сорочки лопотять. Вітер до того стрімкий і тугий, що його, здається, можна різати ножем, рве волосся, заломлює шапки на копах, вириває з рук снопи і котить їх чубами наперед, котить...

І раптом чує Сердюк, як конвеєр голосів мчить крізь вітер одне-єдине слово:

— Го-то-во-о!..

Сердюк шарпає за повід жеребчика і одним духом кам'яніє в сідлі.

— За байраки!—буравить його голос повітря, і жеребчик, як ужалений, зривається з місця.

Дві важкі краплі б'ють Сюрдюкові в обличчя, дві пласкі, як оливо, важкі, як обвинувачення, як докір, як доказ,—дві перші краплі дощу!

— Не тисни так руку!—шепоче Костюченкові Марфа. Вони мчать проти вітру. Марфа підхоплює на бігу косинку і ховає її за пазуху. Вже не так душно. Вітер продув сорочки і остудив піт. Він риється тепер у Марфиних косах, підносить стовпом їх угору і, раптом, кидає їх на рівень голови, гладить, чеше, цілує... І знову підносить угору, потім хилить... хилить... і жбурляє просто в обличчя. Марфа виплутує обличчя з волосся—їй і смішно, і досадно.

— Не смійся, Марфо!—просить Костюченко і міцніше стискає їй руку.—Буває, Марфо... Винен—і досить!

— Ну й дос-ить!..—як далекий одспів вітру, чується Марфина відповідь. І вони біжать, взявшись за руки, високо підкидаючи ноги, щоб не спіткнутись.

Десь поблизу, здається, отут от, рядом, ударяє в землю, і дощ наліта на землю буряним вихром!

— Штурм іде... Штурм!

Сердюк спинився за байраком, тяжкий, як камінь.

— Тепер уже ясно — пізно!

Звідусіль збігаються колгоспники по одному, по двоє, групами... Але вже надто пізно! Дощ одрізав усі шляхи для наступу. Він пристрочив вітрові крила до землі густим стро-

чивом. Запони неба прорвались, і, здається, весь світ потонув у вологому повному шумі.

— Ну, бригадире,—підійшов до Сердюка хтось у темряві,— значить, заткнули Грицана за пояс... поставили рекорд...

І не докінчив...

Неначе розщеплює засушену спекою землю — на мить застигає над полем блискавка. Окреслюються байраки з похиленими в один бік деревами, чудні, сліпучо-білі, наче застигли. Густий похилий дощ срібними нитками шие над стернями...

І раптом вигук подиву й радості виривається з багатьох грудей! При світлі блискавки бачать на мить стрункі копи там, де повинні б лежати снопи. Снопів на покосах більше не було!

Назустріч од кіп ішов бригадир Грицан — високий, довгоногий, з підкачаними до колін калошами, в солом'яному брилі, а за ним уся його славна бригада.

— Як же це ви... так?— м'яв Сердюк широку Грицанову руку, немов у хвилюванні.

Грицан блиснув у темноті білими зубами і повільно відповів:

— А ви як би зробили?

— Ми то зробили б так,— хвилюючись відповів Сердюк,— але як ви це зробили?..

Голосний сміх укрив слова бригадира Сердюка:

— Заплутався наш бригадир сьогодні зовсім!..

Блискавка осяяла брите до синього Грицанове обличчя і солом'яний бриль, з якого заслоною стікала вода.

— Оце моя така бригада — на що здібна — колгоспна бригада! — проказав Грицан і весело засміявся разом з усіма.

Вітер стих. Уже далі лопались удари грому, і запалювались химерними кривульками раптові блискавки, освітлюючи жита, стерню і посріблені дощем стрункі копи колгоспного жнива.

МИХАЙЛО ДОЛЕНГО

МАРУСИН ДЕНЬ

(27 ВЕРЕСНЯ)

Як ранком клекіт у повітрі
— Швидкий трикутник літаків,
Встаєш і згадуєш: на світі
Новий радянський день наспів.
У гуртожитковій кімната —
Книжки та квіти. Килим є.
Зайти запрошують дівчата
В ясне приміщення своє.
Їх троє, і таких чимало
До праці радих, молодих,
Веселих аспіранток стало:
Ростуть щоосені ряди.
Мої приятельки з села
Походженням, батьки в колгоспі,
Без революції була б
Їм доля: в наймах темний клопіт.
— Чи для науки хлопський лоб,
Ще й баб'ячий — минуле каже.
Минуло, в нас, — і, всюди щоб
Минуло, вчить наука наша.
В садку стоїть кріпацький син,
З металу вилитий міцного,
Як наше розуміння сил
І помилок, і прагнень його:

Шевченку пам'ятник ... Аж ось і ХДУ,
Будиночок чотириповерховий,
Сказала двадцять шостого: — прийду
І працюватиму не поверхово —
Маруся чепурненька та й удатна,
Що захистила ступінь кандидата.
Додав їй клопоту наш юбілей,
Сто тридцять років *nostrae almae matris* ¹

¹ Нашої рідної матері. Мовиться про університет.

Відновленої. Торжество. Але
До свята конче треба готуватись
По - справжньому, щоб здивились люди,
— А то мою ділянку ще засудять.
Маруся дістає бінокляр:
— Я хочу точно визначити тепер їх.
А перед нею кольорів пожар,
Розкиданий на сірому гапері:
З кавказьких альпів різнобарвні квіти,
Готовані на виставку, до звіту.

Од рододендронів і генціан
Спускаємось до жита пісового,
Вусатого і дикого. З ним стан
З'ясовується тут сьогодні сірого.
— Одержати радянська має флора —
Сказав доцент, упертий і суворий,
— Хазяйський, пильний, точний інвентар.
Донбасівська порода: на Донсоді
Вже двадцять років слюсарює брат.
А сам доцент є в армії комвзводом.
Він там одбув два місяця недавно,
Тепер його тут кличуть лейтенантом.
Гарматну влачу знає добре він,
Кохаючись на злаках та осоках.
В болотяній та в степовій траві
Підніс він свій авторитет високий.
— Герасимович, під'йшла Маруся,
— Допоможіть, бо я сама боюся.
Здобуті з шаф і „Флора ССРСР“,¹
І класики. Приносить лаборантка
Одну і другу папку. Стіл тепер
Являє вигляд бойового ранку.
Блищать ланцети лезами своїми
У цигарковому гіркому димі.

Марусина учителька завжди
Проти безладдя й за повітря чисте.
Звичайно, в ніздрях закрутив їй дим
Натхненної махри артилериста.
Навівши лад, вона зітхнула: — молодь,
Похнюпивши на мить високе чоло.
Вона — професор. Знає закордон.
Виш закінчила до війни в Женеві.
Вважала тьму царату за полон,
На зміни сподіваючись рожеві.
Тепер вона, такі в пошані кадри,

¹ Наукове ботанічне видання.

Працює не інакше, як ударник.
Сьогодні їй синоніми старі
До назв рослинних не дають покою.
Гербарій Турчанінова (архів!)
Не дав пояснень, звать яку якою
Рослину назвою. Дрібна проблема,
Та з неї ширша впливає тема.

Надвечір яблуками день
Ще дужче пахне. Хмарно, тихо
І тепло. Слухати б пісень
Про те, як радість б'ється з лихом.
Непередбачена гроза —
На небі змінюються кадри
Чимдалі швидше. — Я сказав,
І слово стверджують удари.
Чорнозелені дерева
На фоні хмарнозолотому.
Ще літня, ще ясна трава
Посушливу збуває втому.
— Це ж добре для озимини,
Задумана Марія каже,
— А завтра знову день ясний
Зростатиме на більше й краще.
І „Зачарована душа“
В руках у неї не розкрита,
Неначе не на небі шал,
На слові „серце“ тихий притиск.
В кімнаті — Катя. Отже, сміх
І гомін. — Ой, було ж учора ...
І тепло слухає своїх,
З партзборів повернувшись, Дора.